

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

*Анохіна І.О.,
аспірант Одеської національної
юридичної академії*

**ВИДИ ПОРУШЕНЬ ЗАКОНОДАВСТВА СУБ'ЄКТАМИ
ПРИРОДНИХ МОНОПОЛІЙ**

На сучасному етапі реформування природних монополій у контексті їхньої ринкової адаптації з позиції необхідності створення фундаментальної бази удосконалювання державного регулювання діяльності суб'єктів природних монополій питання істотного відновлення вітчизняного законодавства, що регулює відносини в сфері природних монополій, здобувають зростаючого значення.

В умовах розвитку ринкових відносин та вдосконалення законодавства про захист економічної конкуренції питання правового регулювання діяльності суб'єктів природних монополій наповнилися новим змістом та потребують нових творчих підходів до їх теоретичного осмислення та юридичного аналізу.

Проблеми природних монополій та регулювання діяльності у цих сферах з економічної точки зору досліджувалися у працях багатьох вчених-економістів, зокрема Н.І. Белоусова, Є.М. Васильєва, В.Н. Лившиця, Ю. Павленко, В.О. Паламарчука, Г.М. Филюка.

Вчені-юристи В.І. Ерьоменко, С.Е. Жилінський, Н.Н. Клейн, Н.М. Корчак, В.К. Мамутов, С.Б. Мельник, Н.О. Саніахметова, К.Ю. Тот'єв тощо аналізували деякі правові аспекти правового регулювання діяльності суб'єктів природних монополій.

Однак у літературі не досліджено багато аспектів механізму регулювання діяльності суб'єктів природних монополій, а також юридичної відповідальності за порушення законодавства про природні монополії, зокрема, її підстави у вигляді складу правопорушення.

Метою статті є комплексний аналіз порушень законодавства суб'єктами природних монополій, зокрема їх видів.

Порушення законодавства суб'єктами природних монополій можуть бути поділені на два види:

- 1) порушення спеціального законодавства про природні монополії;
- 2) порушення законодавства про захист економічної конкуренції.

Істотним недоліком Закону України "Про природні монополії"¹ вважаємо те, що в ньому не наданий перелік порушень цього Закону, що має передувати позначенню санкцій.

Порушення законодавства про природні монополії – це насамперед невиконання покладених на суб'єктів природних монополій спеціальних обов'язків або порушення спеціальних заборон, сформульованих у ч. 1 ст. 10 Закону "Про природні монополії".

¹ Про природні монополії: Закон України від 20.04.2000 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2000. - № 30. - Ст. 238.

Хоча перелік таких порушень не встановлений у Законі “Про природні монополії”, однак, виходячи із зазначених у ньому обов’язків, можна вважати, що порушеннями законодавства про природні монополії є:

– недотримання встановленого порядку ціноутворення, стандартів і показників безпеки та якості товару, а також інших умов та правил здійснення підприємницької діяльності, визначених у ліцензіях на здійснення підприємницької діяльності в сферах природних монополій та на суміжних ринках;

– невиконання обов’язку ведення окремого бухгалтерського обліку за кожним видом діяльності, що підлягає ліцензуванню;

– незабезпечування на недискримінаційних умовах реалізації вироблених ними товарів споживачам;

– вчинення перешкод для реалізації угод між виробниками, що здійснюють діяльність на суміжних ринках, та споживачами;

– ненадання органам, які регулюють їх діяльність, документів та інформації, необхідних для виконання цими органами своїх повноважень, в обсягах та у строки, встановлені відповідними органами;

– незабезпечування посадовим особам органів, які регулюють їх діяльність, доступу до документів та інформації, необхідних для здійснення цими органами своїх повноважень, а також до об’єктів, устаткування та земельних ділянок, що є в їх власності або у користуванні.

Порушенням законодавства про природні монополії є також порушення заборони, що міститься у ч. 2 ст. 10 Закону, тобто вчинення дій, які призводять або можуть призвести до неможливості виробництва (реалізації) товарів, щодо яких здійснюється регулювання відповідно до цього Закону, або до заміни їх іншими товарами, не однаковими за споживчими характеристиками.

Слід враховувати, що порушенням вважається і недотримання вимог, передбачених іншими спеціальними нормативно-правовими актами, що є обов’язковими для зазначених суб’єктів.

Так, згідно зі ст. 16 Закону “Про електроенергетику”², суб’єктам підприємницької діяльності, відносини яких регулюються цим Законом, забороняється провадити монопольну діяльність у будь-якій формі, крім випадків, передбачених законодавством України.

Цю заборону слід визнати неправильно сформульованою, оскільки здійснення монопольної діяльності не є порушенням законодавства про захист економічної конкуренції, таким є зловживання суб’єктом господарювання монопольним (домінуючим) становищем на ринку. Тому варто внести відповідні зміни до Закону “Про електроенергетику”.

Слід вказати, що й у Законі “Про електроенергетику”, і в численних відомчих нормативно-правових актах щодо регулювання електроенергетики містяться посилання на Закон “Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції в підприємницькій діяльності”, що втратив дію з 02.03.2002 р. – дати введення в чинність Закону “Про захист економічної конкуренції”³. Тому відповідні зміни варто внести до зазначених нормативно-правових актів.

Невиконання покладених на суб’єктів природних монополій зазначеними нормативно-правовими актами обов’язків або порушення заборон також слід розглядати як порушення

² Про електроенергетику: Закон України від 16.10.97 року // Відомості Верховної Ради України. – 1998. - № 1. – Ст. 1.

³ Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11 січня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. - № 12. - Ст. 64.

законодавства про природні монополії і підставу для застосування юридичної відповідальності у встановленому законом порядку.

Зазначені порушення відбуваються як у формі дії, так і бездіяльності.

Ті порушення законодавства про природні монополії, що відбуваються у формі дії, означають активне невиконання обов'язку, законної вимоги, а також порушення заборони. При цьому вони порушують зобов'язуючі і заборонні норми, що містяться в Законі "Про природні монополії" та інших нормативно-правових актах. Це, наприклад, вчинення перешкод для реалізації угод між виробниками, що здійснюють діяльність на суміжних ринках, та споживачами.

Зокрема така бездіяльність, як ненадання органам, які регулюють їх діяльність, документів та інформації, необхідних для виконання цими органами своїх повноважень, в обсягах та у строки, встановлені відповідними органами, є найчисленнішою групою зазначених порушень законодавства, виявлених та припинених органами Антимонопольного комітету України в останні роки.

Ці порушення наносять шкоду суспільним відносинам у сферах природних монополій, правам суб'єктів господарювання і споживачів.

Другу групу порушень, що вчиняються суб'єктами природних монополій, є порушення ними законодавства про захист економічної конкуренції в тій частині, у якій воно застосовне до них.

Це, насамперед, зловживання ними своїм монопольним (домінуючим) становищем, тобто порушення заборони, сформульованої в ст. 13 Закону "Про захист економічної конкуренції".

Згідно зі ст. 13 Закону "Про захист економічної конкуренції" зловживанням монопольним (домінуючим) становищем на ринку є дії чи бездіяльність суб'єкта господарювання, який займає монопольне (домінуюче) становище на ринку, що призвели або можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції, зокрема обмеження конкурентоспроможності інших суб'єктів господарювання, або ущемлення інтересів інших суб'єктів господарювання чи споживачів, які були б неможливими за умов існування значної конкуренції на ринку.

З юридичної точки зору зловживання монопольним становищем розцінюється як особливий тип поведінки суб'єкта господарювання на ринку, яке означає використання ним своєї монопольної влади недозволеними способами, що суперечать конкуренції, внаслідок чого спричиняється шкода суспільним та державним інтересам, правам суб'єктів господарювання і споживачів⁴. Зловживання монопольним становищем є одним із поширених і небезпечних для конкуренції суб'єктів господарювання і суспільства в цілому порушень законодавства про захист економічної конкуренції⁵.

За статистикою, найбільша кількість заяв і звернень, що надходять до органів Антимонопольного комітету України, стосується зловживань монопольним становищем. Чільне ж місце серед порушників посідають суб'єкти господарювання, які здійснюють діяльність на ринках, що перебувають у стані природної монополії⁶.

Передбачений у ст. 13 Закону "Про захист економічної конкуренції" перелік конкретних форм зловживання монопольним (домінуючим) становищем на ринку не є вичерпним.

⁴ Мельник С.Б. Монопольне (домінуюче) становище суб'єкта господарювання на ринку: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Донецьк, 2001. – С. 12-13

⁵ Подлесный В. Злоупотребление монопольным положением // Бизнес. Бухгалтерия. - 2002. - № 32/1-2. - С.68

⁶ Мороз С. Якість комунального життя // Конкуренція. Вісник Антимонопольного комітету України. - 2003. - № 3. - С.31

У сферах природних монополій найбільш поширеними є правопорушення, що передбачені пп.1-3 ч. 2 ст. 13 вказаного Закону.

Найпоширенішими в практиці є цінові зловживання, передбачені пп.1, 2 ч. 2 ст. 13 Закону “Про захист економічної конкуренції”.

Так, під час дослідження органами Антимонопольного комітету дій Донецької залізниці на ринках з обслуговування пасажирів було виявлено три види порушень антимонопольного законодавства у вигляді встановлення: дискримінаційних цін на залізничні квитки, що реалізовувалися через звичайні каси та центр фірмового транспортного обслуговування пасажирів, і нав’язування таких умов договору, які ставлять контрагентів у нерівне становище; монопольно високих і дискримінаційних цін на послуги з воєнізованої охорони; монопольно високих тарифів на технічне обслуговування ваговимірвальних приладів⁷.

Часто зустрічається в практиці обумовлення суб’єктами природних монополій укладання угод прийняттям суб’єктом господарювання додаткових зобов’язань, які за своєю природою або згідно з торговими та іншими чесними звичаями в підприємницькій діяльності не стосуються предмета договору, у тому числі нав’язування товару, не потрібного контрагенту.

У літературі правильно відзначається, що господарюючий суб’єкт, що володіє монопольною владою, не обов’язково вчиняє діяння, які прямо переслідуються законом. Монополістична діяльність може мати сховані, неявні форми. Якщо підприємство займає домінуюче становище і проникнення на ринок утруднено через наявність бар’єрів входу, а природномонопольні галузі мають дуже високі, майже нездоланні бар’єри – величезні фінансові витрати на створення технологічної структури (мереж), то це підприємство зовсім не обов’язково підніме ціни, скоротить виробництво або буде проводити політику, що дискримінує, щодо споживачів. Замість цього воно може просто відмовитися від науково-технічного прогресу і випускати продукцію з якістю старого рівня протягом тривалого часу, незважаючи на те, що умови виробництва, рівень розвитку техніки змінилися і дозволяють внести удосконалення. Виробництво може бути організоване нераціонально за рахунок роздутих витрат на утримання великого персоналу, використання старого устаткування або надмірної кількості потужностей⁸.

Вітчизняний практичний досвід показує, що підприємства, які мають статус природних монополій, дуже часто порушують установлені чинним законодавством “правила гри” на відповідних товарних ринках, обмежують права і свободи своїх економічно більш слабких контрагентів. Серед факторів, що зумовлюють специфіку діяльності вітчизняних природних монополій, вагомим є високий рівень тенізації бізнесу. Так, за оприлюдненими даними, лише за 9 місяців 2001 р. у паливно-енергетичному комплексі було порушено 387 справ за фактом навмисного приховання доходів від оподаткування. Зокрема ДП “Енергоринок”, яке займає монопольне становище на загальнодержавному енергоринку, не виконало податкових зобов’язань перед бюджетом на суму 270 млн грн.⁹

Лише протягом 1995-1999 р. на залізничному транспорті було зафіксовано 56 випадків порушень антимонопольного законодавства. Найбільш “прогресуючою” у цьому плані є сфера житлово-комунального господарства, де протягом 1999 р. унаслідок 145 порушень

⁷ Воцилко В. Залізна логіка галузі // Конкуренція. Вісник Антимонопольного комітету України. - 2003. - № 3. - С.5-6

⁸ Виленский А., Голубева Е. Пути нормализации отношений естественных монополий с российскими регионами // Федерализм. - 1999. - № 3. - С.121-126

⁹ Филук Г.М. Принципи державного регулювання суб’єктів природних монополій в Україні // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Економіка.2002. - Вип.58-59. - С.90-91

антимонопольного законодавства суб'єктами природних монополій перевитрати споживачів склали 15 млн. грн.¹⁰

Порушення, що вчиняються суб'єктами природних монополій, складають значну частину всіх порушень законодавства про захист економічної конкуренції.

Зловживання з боку монопольних утворень створюють загрозу розвитку конкуренції на суміжних ринках. “Укрзалізниця” витісняє транспортно-експедиційні компанії (їй вигідніше мати справу з небагатьма), “Укргаз” витісняє підприємства, що встановлюють газові лічильники (бо прагне забезпечити монополію для себе), ДАК “Хліб України” витісняє торговців зерном (під приводом виконання держзамовлення)¹¹.

На думку Антимонопольного комітету України, основними причинами порушень антимонопольного законодавства у вигляді зловживання монопольним становищем були:

– наявність “прогалин” у нормативно-правовій базі, особливо в сфері регулювання природних монополій (зокрема відсутність Закону України “Про природні монополії” та нормативних актів з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (послуг) суб'єктів природних монополій);

– намагання монопольних утворень покрити неефективність своєї діяльності за рахунок споживачів;

– прагнення окремих монопольних утворень отримувати надприбуток, стримуючи для цього розвиток конкурентного середовища або неправомірно використовуючи свою ринкову владу;

– загальний кризовий стан економіки держави¹².

Саме суб'єкти природних монополій найбільшою мірою намагаються використовувати свою ринкову владу для неправомірного перекладання своїх витрат, значною мірою непродуктивних або зумовлених застарілою структурою та неефективністю методів господарювання, на інших, тобто на споживачів. Саме на суб'єкти природних монополій, як і раніше, припадає найбільша кількість виявлених зловживань монопольним становищем. Деякі з них (наприклад, окремі підприємства електрозв'язку, ряд залізниць, підприємств житлово-комунального господарства) систематично, з року в рік, порушують законодавство про захист економічної конкуренції. Проте, оскільки застосувати до суб'єкта природної монополії примусовий поділ принципово неможливо, за існуючої системи державного управління та регулювання на ринках природних монополій уникнення зловживань з їх боку ускладнено.

Важливу роль у боротьбі із зловживаннями виконує Антимонопольний комітет України, який, реагуючи на скарги споживачів та за власною ініціативою, припиняє порушення конкурентного законодавства у вигляді завищення ненормованих витрат, нав'язування невідгідних умов договорів, встановлення бар'єрів доступу на ринок конкурентів, безпідставних відключень мереж, застосування різних умов до рівнозначних угод тощо¹³.

У результаті дослідження видів порушень законодавства суб'єктами природних монополій можна зробити такі пропозиції щодо удосконалення законодавства.

¹⁰ Завада А. Жилищно-коммунальное хозяйство: проблемы отрасли с точки зрения антимонопольного законодательства // Экономика Украины. - 2000. - № 10. - С.9.

¹¹ П'ять років діяльності. – К.: Антимонопольний комітет України, 1998. – С. 24.

¹² Антимонопольний комітет України. Річний звіт. – К., 1997. –С. 4.

¹³ Борисенко З. Державне регулювання природних монополій // Управління сучасним містом. - 2002. - № 7-9. - С. 105.

Слід передбачити вичерпний перелік порушень законодавства про природні монополії в розділі IV Закону України “Про природні монополії”. Він має передувати перерахування мір юридичної відповідальності.

Варто внести зміни до ст. 16 Закону України “Про електроенергетику”, сформулювавши її в такій редакції: “Суб’єктам господарської діяльності, відносини яких регулюються цим Законом, згідно із Законом України “Про захист економічної конкуренції” забороняється зловживати своїм монопольним (домінуючим) становищем на ринку”.

Слід внести зміни до Закону України “Про електроенергетику” та низки відомчих нормативно-правових актах, замінивши посилання на застарілий Закон “Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції в підприємницькій діяльності” посиланнями на чинний Закон “Про захист економічної конкуренції”.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою підприємницького
та комерційного права Одеської національної юридичної академії
(протокол № 8 від 24 травня 2004 року)*

Біда К.М.,

*аспірант Київського національного
університету імені Тараса Шевченка*

ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ КАСАЦІЇ В ГОСПОДАРЬСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ

Розвиток касаційного способу перегляду судових актів в теорії процесуального права прийнято висвітлювати, починаючи з становлення французької системи правосуддя. Однак фактично система перегляду судових актів зародилася ще у Стародавньому Римі у вигляді апеляційного провадження, хоча первісно рішення римського суду не піддавалися оскарженню. Спершу прообразами апеляційного перегляду судових рішень стали системи реституції і вето, які були складовою частиною так званого “формулярного процесу”. У період функціонування формулярного процесу не існувало поділу судів на нижчі і вищі. Але згодом відбувається процес становлення інстанційної системи судів, сутність якої полягає у можливості перегляду рішення нижчої судової інстанції вищою, а відтак в кінці III століття сформувався інститут апеляції, який в результаті рецепції був сприйнятий насамперед у Франції, а згодом і в багатьох інших країнах Західної Європи. Так, Ордонансом короля Людовіка XIV 1667 р. судовому департаменту короля було надано право відмінити (касувати) незаконні рішення судів та повертати їх для нового обговорення в парламент. Цим Ордонансом прямо заборонялося розглядати справи по суті.

Відповідно після видання в 1738 р. Регламенту розгляду справ у Раді короля була зроблена спроба відмежувати апеляцію як спосіб перегляду рішень у зв’язку з судовими помилками у фактах від касації як способу перегляду судових рішень у зв’язку з порушенням матеріального закону чи процесуальної форми. Ці два способи знайшли своє закріплення в Цивільному